

"I flykten från jorden ligga kvinnorna främst"

IRÉNE A. FLYGARE

Inledning¹

Den statliga Befolkningskommissionen lät år 1938, genom en särskild delegation, sända ut en förfrågan till Sveriges Hushållningssällskap om hur dessa uppfattade den rådande arbetskraftssituationen i jordbruket och den så kallade flykten från jordbruket. Svaren kom att ligga till grund för betänkandet *Landsbygdens avfolkning*.² I rubriken ovan citeras en rad ur det svar som Funbo hushållningskrets lämnade genom sin ordförande Paul Tolstoy. I Funbo oroades man av att "...bondpigorna" nu för alltid hade lämnat "kalvar får och höns för frökentiteln ...". Även om stadens välsignelser som "lättförtjänta pengar, funkisboningar och restaurangdans" infördes på landsbygden, befarade man att när det var dags för skörd skulle arbetskraften istället "kampa i strandpyjamas nere vid någon strandplage". Istället föreslog Tolstoy, som hus-

hållningskretsens representant, en import österifrån av arbetskraft och uppmanade myndigheterna: "släpp in hederliga, ofördärvade bondpojkar och bondtöser från något ociviliserat hörn av världen istället för att släppa in judar". "Stäng ute all demoraliserande lyx, veklighets, och lättjerkult."³

Även om Funbos svar sticker ut genom sitt antisemitiska och patriarkala budskap har det kvinnoproblemet gemensamt med den övriga jordbrukspolitiska diskussionen under 1930- och 40-talen. Snart sagt varje utredning rörande jordbruk eller landsbygd lyfte fram att det antingen *saknades* kvinnlig arbetskraft eller att kvinnor faktiskt borde *befrias* från jordbruksarbete.⁴

Mot den underförstådda könsordningen, som likt en röd tråd löper genom alla kanslisvenska utläggningar om tidens jordbrukspolitik, vill jag här ställa den vardagliga kvinnoverklighet som fram-

kommit under mina intervjuer med jordbrukarkvinnor.⁵ En tydlig klyfta uppenbarar sig mellan hur den kvinnliga situationen beskrevs i den politiska diskursen och hur det tedde sig i den jordbrukande praktiken.⁶ Först kommer tre parlamentariska utredningar att behandlas utifrån vad de säger om kvinnors jordbruksarbete, därefter förflyttas fokus till kvinnors jordbruksarbete som det bedrevs på gårdsnivå.

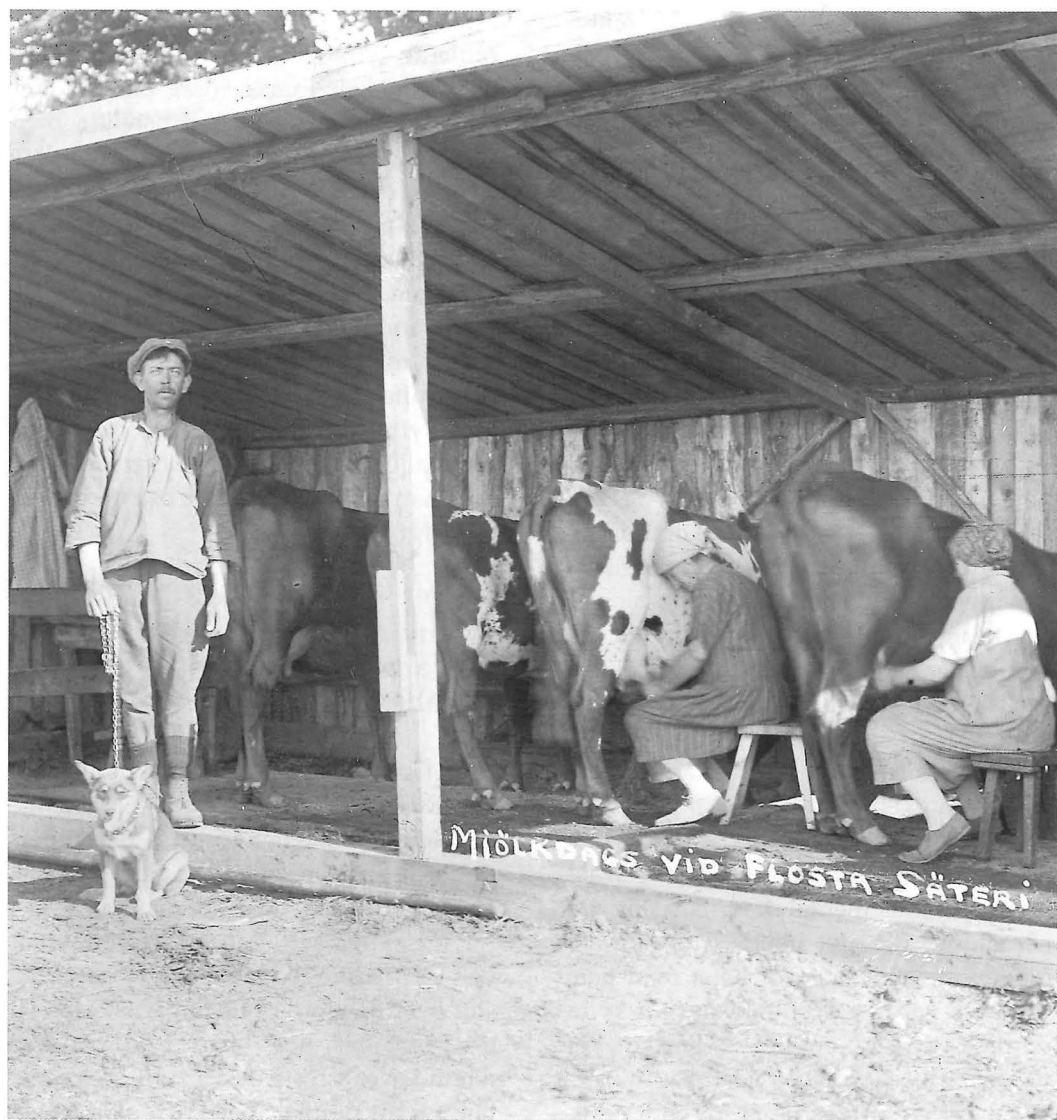
Ladugårdsarbetets psykologiska natur – Betänkande angående Landsbygdens avfolkning

Låt oss återvända till 1936 års Befolkningsskommission vars tillkomst grundade sig i oron för nationens sjunkande födelsetal. Den väldiga kommissionen leddes av Nils Wohlin och var sammansatt av namnkunniga personer och experter som till exempel Gunnar Myrdal och Nils von Hofsten. Kommissionen författade en rad delbetänkanden med förslag som rätt till moderskapspenning och skolmåltider men även en särskild steriliseringslagstiftning. Många av förslagen lade grunden till dagens familje- och välfärdspolitik.⁷ Det delbetänkande jag anför här arbetade med två huvudfrågor, vilka beskrevs som "flykten från jordbruket" respektive "landsbygdens avfolkning".⁸

I svaren från både hushållningssällskap och hushållningskretsar återkom

man till problemet med den kvinnliga, *ogifta* arbetskraften. Landsjungfrur, bondpigor eller ladugårdspigor gick enligt de manliga svarsskrivarna knappt att uppbringa. Även om bondgårdarna fortfarande redde sig med hemmadöttrar tyckte man sig märka att även dessa började sätta näsan i vädret och överge ladugårdsarbetet. De ogifta lämnade över mjölkning, grövre disk och ladugårdsarbete till gårdens husmödrar, vilka sällskapen beskrev som övergivna, och arbetande för tre. Utsläpade mödrar – ett återkommande tema – riskerade att skrämman bort sina döttrar från jordbruket. Det tycktes som om "de nu uppväxande kvinnorna skulle vara rädda för att komma i närheten av en ko".⁹ Det krävdes mod menade sällskapen för att våga gifta sig och bli bondmora. Förr eller senare blev det nödvändigt med en lag som återförde kvinnorna till hemmet och förbjöd dem tillträde till industrin.¹⁰ Ett sällskap ansåg att flickor under 17–18 år borde förbjudas att arbeta i affärer och fabriker, och istället hänvisas till hemarbete i städerna. På så sätt skulle landsbygden kunna behålla sin unga kvinnliga arbetskraft.¹¹

Kommissionens ledamöter uttryckte sig i mer försiktiga ordalag men lade vikt vid vad man kallade psykologiska bevekelsegrunder. Att flickorna flyttade från landsbygden berodde på att de slutat uppskatta och finna mening i ladugårdsarbetet. Det var inte endast lönen och

Mjölkande pigor vid Flosta säteri, Altuna. Foto John Alinder, Upplandsmuseet.

arbetstiden som var det största problemet, utan "arbetets natur" och därmed "sammanhängande psykologiska faktorer". Man ville också nämna den "ej sällan uttalade meningen, att nutidens kvinnliga ungdom i ännu högre grad än den manliga, attraherades av stadslivets företräden i form av lättare arbeten, större möjligheter att kläda sig efter nutidens vanor och smak samt mer lättillgängliga nöjen."¹²

Man befارade också att den nya tiden utarmade traditionella kvinnliga kompetensområden. Arbetsglädjen hade försvunnit i takt med att de gamla produktiva hushållsbestyren som brygd, ljusstöping, slakt och vävning upphört.¹³ I konsekvens med detta önskade kommissionen lyfta fram betydelsen av att hemslöjden utvecklades, eftersom flertalet slöjder låg närmast till för den kvinnliga arbetskraften. Förutom beställningsslöjden, stickslöjden, såg man också framför sig en ökad marknad för bruksvaror och vävning av sporttyger.¹⁴ I betänkandet lyfte man även in en promemoria, författad av inspektrisen, fröken Ingrid Osvald – den enda kvinnan som kom till tals. Osvald framhöll att en mental omorientering var nödvändig när det gällde arbetsfördelningen mellan könen. Arbetet med hem och barn var mer än tillräckligt för kvinnorna, i varje fall om det skulle ske efter den nya tidens krav på kost och hygien, vilket var en förutsättning för en förbättrad folkhälsa.¹⁵

Det fanns emellertid en tveksam ton i Befolkningskommissionens betänkande huruvida kvinnoproblemet var rätt formulerat – en lite orolig slutsats att frågan kanske enkelt kunde lösas om kvinnor började behandlas som jämställda med män och man ifrågasatte varför inte kvinnor, efter viss utbildning, faktiskt skulle kunna bli moderna ladugårdsskötare, eftersom de ju av tradition hade arbetat med skötseln av djuren, ja rentav fortfarande arbetade med detta. Detta skulle direkt lösa den besvärande arbetskraftsbristen. Ledamöterna önskade även lyfta frågan om inte kvinnor borde ha lika lön som män för lika arbete även om man fastlog att det i praktiken var omöjligt att genomföra.¹⁶

Kvinnor kan inte längre påräknas som arbetskraft – Egnahemsutredningen

Ungefär samtidigt med Befolkningskommissionen verkade 1936 års Egnahemsutredning, med bakgrund i decenniernas politiska strävan efter att skapa småbruk och nyodlingar, från början med det huvudsakliga syftet att stävja emigrationen.¹⁷ Utredningen blev något av ett bokslut över de gjorda satsningarna. Man lät göra enkäter hos landets kommunalnämnder och reste också runt till en rad län, för att på plats besiktiga olika egnahemsinsatser, särskilda studieresor gjor-

des bland annat till de uppländska bruksbygderna. Resultatet blev att stödet till bildandet av fler små jordbruk måste anses överspelat, möjligen norra Norrland undantaget. Landet var i övermåttan rikt på mycket små jordbruk.¹⁸ Under expeditionerna i de nordligaste länen stötte man dessutom på ganska hopplösa nyodlingsförsök. Halvruktna byggnader uppförda som nödhjälpsarbeten, kasade av sina grunder ut på de bottenlösa myrarna, och nyodlarna hade antingen givit sig av eller vägrade odla.

Några av utredningens ledamöter reste till Tyskland på studiebesök och kanhända var intrycken därifrån mer inspirerande.¹⁹ Den tyska jordbrukspolitiken visade sig ha lämnat småbrukspolitiken och övergått till att främja bärkraftiga bondebruk – så stora att barnrika familjer av uteslutande ”germansk ras” – kunde försörja sig och därigenom verka som ”blods- och livskälla” för tyska folket” och ”tillfrisknandet av Tyskland”.²⁰ Större jordbruk delades upp och småbruk slogs samman så att gårdarna nådde upp till ett ideal om 20 hektar. De reformerade jordbruken försågs med standardiserade byggnader med alla funktioner under ett tak, med bostaden förlagd i ena änden och ladugården i den andra. Byggnadens storlek relaterades till det aktuella jordbrukets areal. Vid nykolonisation lades hela nya socknar ut med alla nödvändiga inrättningar. De svenska delegaterna ansåg det hela mycket praktiskt ordnat. De

förtjustes också av de förläggningar för unga flickor i *Arbeitsdienst*, en slags kvinnlig värnplikt under en kvinnlig Führer, där flickorna hjälpte bönderna i det dagliga jordbruksarbetet.²¹

För Egnahemsutredningen var det tydligt att den svenska utopin om ett nybyggarsamhälle där kvinnor och män odlade upp myrar och kronoparker, närmade sig sitt slut. På samma sätt som i Tyskland borde politiken vridas om mot en satsning mot bärkraftiga jordbruk. Egnahemsutredningen förordade därvid en nybildning av *familjejordbruk*, ”... ett nödvändigt led i en konsekvent strävan att rationalisera jordfördelningen inom det bestående bondesamhället...”²² Medan decenniernas småbrukspolitik förutsatt att kvinnor deltog i, ja rentav bedrev merparten av jordbruksarbetet, så blev Egnahemsutredningens linje, trots den nya termen familjejordbruk, att kvinnoarbetet inte längre var eftersträfvansvärt i denna modernisering.

Utredningens beräkningar av hur stort ett svenskt sådant familjejordbruk borde vara byggde på lantbruksekonomen Ludvig Nannesons arbeten. Nanneson utgick från att normalfamiljen bestod av brukaren, en vuxen eller två halv vuxna söner samt två kvinnor, varav en huvudsakligen sysselsatt i jordbruksarbete – ett kvinnligt dagsverke beräknades därvid till 0,8 av ett manligt. För att nå full sysselsättning krävdes då en areal av 15–20 hektar åker och lika stor areal skog.²³

Egnahemsutredningen var dock missnöjd med att Nannesson förutsatte två kvinnor på gården, liksom att den kvinnliga arbetskraften även i framtiden skulle arbeta med "djurens utfodring och vård". Utredningen tyckte detta rimmade illa med det förhållande att den kvinnliga arbetskraften numera "tog avstånd" från sådana arbetsuppgifter. En ökad levnadsstandard borde tvärtom innebära att kvinnor "fick ägna mera av sin tid" åt hemmet och familjen, och i motsvarande grad "befrias" från arbete direkt i lant-hushållningen. Kunde man då verkligen räkna med 2,3 reducerade mansdagsverken om nu kvinnorna "skiljdes" från sitt jordbruksarbete? Familjen skulle inte räckta till att sköta så stora jordbruk, resonerade man, när kvinnorna inte längre kunde påräknas som arbetskraft.²⁴

Fjorton timmars arbetsdag – Underlättandet av kvinnors arbete i de mindre lanthemmen

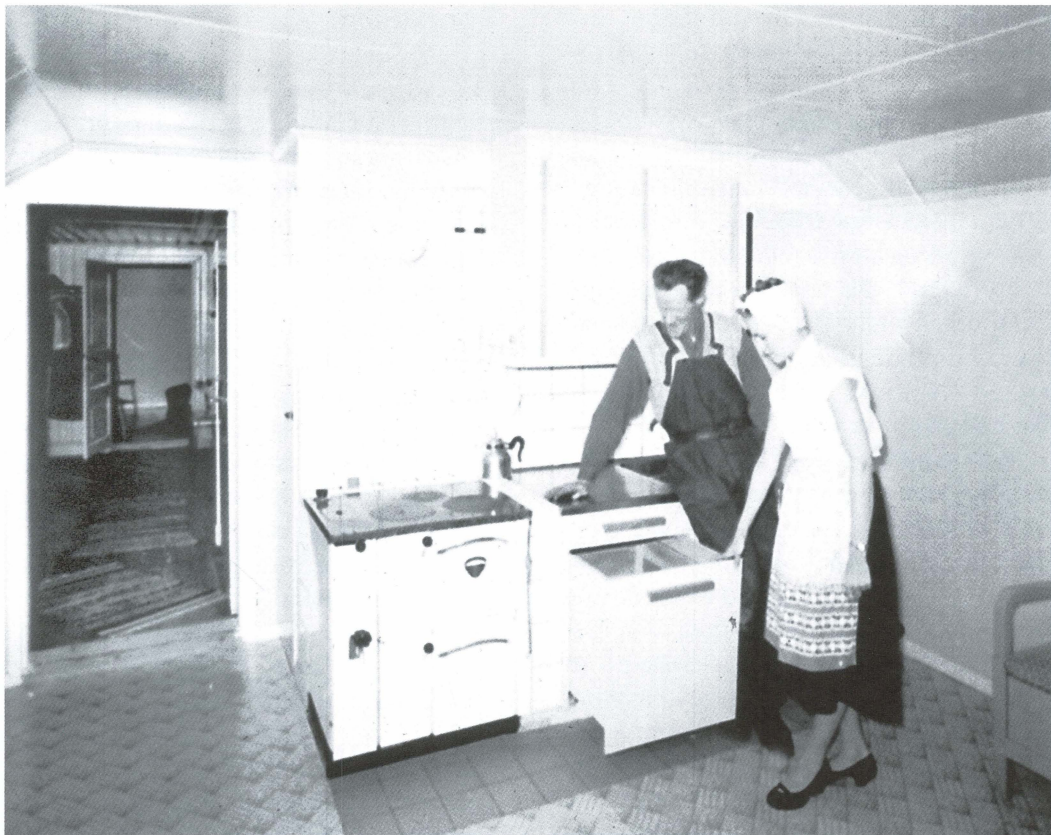
I ett betänkande år 1939 presenterade *Utredningen angående det mindre jordbrukets arbetsförhållanden* en kartläggning av arbetssituationen för kvinnorna vid "de mindre lanthemmen". Utredningen angav som motiv för sitt arbete att landsbygdens unga kvinnor skrämdes iväg av de besvärliga arbetsförhållandena som rådde inom jordbruket.²⁵ Man framhöll att en del av problemen skulle försvinna i

och med mekaniseringen, eftersom männen därigenom skulle komma att ta över arbetsuppgifter som kvinnorna nu utförde.²⁶

Ordförande för utredningen var den tidigare nämnde L. Nannesson, professor i lantbruksekonomi. Undersökningarna utfördes av ett antal skolkökslärarinnor på gårdar runt om i landet och lades upp som rigorösa tidsstudier.²⁷ Det främsta urvalskriteriet var att jordbruken ifråga skulle sakna kvinnliga anställda. Det visade sig dock i praktiken finnas fler kvinnliga familjemedlemmar i arbetet, liksom andra släktingar på gården. Man studerade dock endast husmoderns arbetsdag.

Jordbrukarhustrurnas arbetsdagar var långa, mellan 11,5 till 14,5 timmar per dag och halva arbetsdagen gick åt till vad undersökningen klassade som egentligt jordbruksarbete. Kvinnorna befann sig i ständig rörelse med flera sysslor på gång samtidigt, på ett sätt som gjorde tidsstudier svårbemästrade.

Medan lärarinnorna gärna framhöll kvinnornas flit och duktighet överlag, och lyfte fram sådant som exempelvis renskrubbade lagårdar, så siktade utredningsmännen in sig helt på hushållsarbetet och konstaterade att kvinnorna arbetade orationellt och okoncentrerat.²⁸ Utredningen fastslog att kvinnor "generellt hade bristande insikt om behovet att bättre organisera sitt arbete", vilket berodde på en "mer konservativ läggning

Det politiska idealet: en hemmafru på varje jordbruk. Nytt kök i Ramsta. Foto Uppsala Bild, Upplandsmuseet.

och en större förmåga att uthärda otillfredsställande arbetsförhållanden".²⁹ Utredningen föreslog därför inrättandet av ett statligt institut för hemarbetets rationalisering, vilket skulle verka för ett mer vetenskapligt beprövat sätt att hemarbeta på.

Utredningens sekreterare var KF-arkitekten Haqvin Carlheim-Gyllensköld och bostadsfrågan spelade stor roll i undersökningen. Den gamla parstugan, Morastugan och det Sydsvenska huset var kanske i sig inte så dåliga byggnader, resonerade utredningen, men de var inte an-

passade till dagens krav på hygien och personlig trivsel. De gamla hustypernas opraktiska planlösningar orsakade onödigt spring.³⁰ Man föreslog att femtio specialutbildade byggnadskonsulenter skulle anställas vid hushållningssällskapen.³¹ Ett antal skickliga arkitekter borde också ges i uppdrag att rita mönsterbostäder för lantbruken.³² Några förslag om hur kvinnornas *jordbruksarbete* skulle rationaliseras så att de underlättades för kvinnorna gav man inte, utan fokus i förslagen låg helt på innearbetet.

Sammanfattningsvis utifrån de tre utredningarna: vari låg det problematiska med kvinnorna i jordbruket? I betänkandet om flykten från jordbruket framstod *bristen på ogift* kvinnlig arbetskraft som det viktigaste problemet, men den lösning man föreslog tog istället fasta på att *gifta* kvinnor, bondhustrur – skulle *befrias* från jordbruksarbete. Via talet om kvinnors åstundan efter ett bekvämare liv gled man bort från frågan om bristen på kvinnlig arbetskraft för att landa i en önskad framtida genusordning. Problemet, som det formulerades i de andra utredningarna, var att de *gifta* kvinnorna – bondhustrurna – arbetade för *mycket* i jordbruket och lösningen låg här återigen i att de fick ägna sig åt hem och barn. Hur problemet än formulerades föreslogs samma lösning och det återkommande politiska objektet var enbart den kvinna som var gift med brukaren.

I praktiken

Hur såg då den vardagliga jordbrukspraktiken ut jämfört med den politiskt retoriska nivån? Här vill jag föra in mina intervjuer med jordbrukande kvinnor och män, med tyngdpunkt i Uppland men kompletterade med västgötskt material.³³ Här berörs de intervjuer som avser 1930- och 40-talen. Till intervjuerna vill jag lägga även det material som insamlades vid den stora Bostadsvaneundersökning som genomfördes i slutet av 1940-talet av Statens forskningsanstalt för lantmannabyggnader. Ned till minsta tvätthög undersöktes 500 gårdar över hela Sverige.³⁴ Till viss del använder jag mig även av kyrkoboksmaterial.³⁵

Jordbruk med kvinnor

Till en början: fanns det några kvinnor på gårdarna vid denna tid? Befolkningskommissionens tal om att kvinnorna lämnade jordbruket kan sägas gälla en rörelse på aggregerad nivå. Effekterna av mekaniseringen ledde till att flera kvinnligt kodade arbetsmoment försvann och därmed rationaliserades framförallt anställda kvinnor bort. Går man ned på gårdsnivå blir bilden mer komplicerad. Under de vardagliga omständigheterna kunde få jordbruk existera någon längre tid utan kvinnor, de flesta manliga brukarna var helt enkelt gifta. Ungkarlar som

drev jordbruk hade antingen en hushållerska, en ogift syster eller en gammal mor på gården. Den sortens kvinnor saknades helt i utredningssammanhang. Istället återkom utredningarna till temat om den utarbetade bondhustrun. Att hon också var den *enda* kvinnan på gården bildade något av ett grundantagande. Av intervjuerna liksom av kyrkböckerna framgår dock att bondhustrurna sällan var de enda kvinnorna på gårdarna under hela familjecykeln, och framförallt inte under småbarnsperioden. Normalt fanns någon kvinnlig förälder på gården och i annat fall utökades familjen med ogifta kvinnliga syskon.³⁶ I Uppland var familjerna regelmässigt utvidgade under lång tid. Så var fallet även i Västergötland men möjligen var vuxna syskon vanligare i familjekonstellationen.³⁷ Om detta var lösningar framtvungade av att det vid denna tid fanns sämre tillgång på pigor och jungfrur, låter jag vara osagt, men familjecykeln påfrestningar i sina första och sista stadier löstes i första hand inom den vidare familjekretsen.

Liknande resultat beträffande familjeförhållandena gjordes i Bostadsvaneundersökningen. När denna planerades hade man inte räknat med att det fanns så många ur den äldre generationen på gårdarna. De äldre bodde ofta i samma bostad – ibland i samma rum, ibland till och med i samma säng – som de yngre. I alla avseenden bildade denna generation en integrerad del med den yngre genera-

tionen.³⁸ Även undersökningen om kvinnornas arbetssituation på de mindre jordbruken redovisade stora familjer. Vissa av undersökare förde därför parallella noteringar om vad andra kvinnor än husmor arbetade med, trots att det inte ingick i direktiven.³⁹

”Kvinnans natur”

Även om det blev färre kvinnor i jordbruket totalt, måste man ifrågasätta utredningarnas psykologiserande orsaksförklaringar om att det låg i kvinnans natur att sky smutsiga och tunga arbeten. När jordbrukande kvinnor såg koketta kontorsfröknar följde de bara sin kvinnliga instinkt och drog till staden.

Verklighetens kvinnor ifråga tog inte avstånd från sitt jordbruksarbete, inte heller pågick några försök på hemmaplan att avskilja dem. Gårdshushållets kvinnor deltog regelbundet i djurhållningen och i växtodlingens olika moment från vårbruk, slåtter, skörd och tröskning. Insatserna varierade beroende på hur stort hushållet var, och i vilken del av familjecykeln man befann sig. Fanns äldre kvinnor i hushållet kunde husmodern delta mer i utarbetet under bråda arbetsmoment, vilket även Bostadsvaneundersökningen reflekterade över.⁴⁰ Var hon själv äldst föll hushållsarbetet tyngre på henne, och utarbetet i högre grad på yngre kvinnor.

Det agrara idealet: att arbeta som en hel karl. Husmor på traktor i Knivsta. Foto Uppsala Bild, Upplandsmuseet.

Linnea i Nibble var född 1908 och det skulle inte ha fallit henne in att i ifrågasätta sin arbetsinsats när hon lämnade sonen hos sin svärmor, för att tillsammans med jungfrun mjölka med maskin, eftersom hennes man vägrade befatta sig med detta. Vega i grannbyn Tibble var född 1903 och för henne var det helt naturligt att sköta lagården ensam vår och höst när karlarna var på åkern. Inte heller Tyra på Djurgården, född 1913, ifrågasatte sitt arbete när hon med tvillingar i magen, gick bakom harven nedanför Halleberg.⁴¹ De skulle aldrig ha känt igen sig i de kvinnobeskrivningar utredningarna förmedlade och knappast i åsikterna om att de åstundade ett bekvämare liv inomhus. Den genusordning de intervjuade kvinnorna arbetade inom hade djupa rötter i agrarsamhället. Synen på kvinnors arbete, vare sig den kom till uttryck hos kvinnorna själva eller hos männen, var att ju mer likt en man en kvinna arbetade, desto bättre. Snarast var det så att man bejakade det tunga arbetet.⁴²

Gårdshushållet var indraget i ett antal arbetscykler, där vissa löpte över ett år och andra återkom varje dag. Grunden för den största cykeln var odlingsåret, och grunden för den dagliga cykeln var arbetet med mjölkkorna. Inom dessa cykler måste hushållets övriga arbete inordnas. Inkomster från mjölken var den ekonomiska ryggraden och växtodlingen den övergripande strukturen. I detta var kvinnorna och deras arbete en integrerad del och inte utbytbar.

De gårdar jag undersökte var under 1930-och 1940-talen i hög grad självushållande. Det som kunde produceras hemma gjorde man – tvärtemot vad flera utredningar hävdade. Det betydde att arbetet planerades noga för att inte rubba de övergripande cyklerna, men också att det därigenom bildade parallella cykler. En rad födoämnen kunde bara tas tillvara en gång per år som äpplen, bär och grönsaker. Men de måste tas tillvara i sådan omfattning att de räckte ett år framåt och beredas när de var mogna. På samma sätt var det med större textila arbeten som vävning, vilka alltid planerades in så att de inte störde höst och vårbruk. Arbetet måste passas in så att det inte rubbade vare sig den lilla eller den stora cykeln. Framförhållningen på lång sikt måste vara exakt, liksom varje dags planering. Det är därför man kan finna hur husmor sätter på morgongröten och beger sig till lagården, men på vägen dit plockar ut tinor och kärl för att förbereda dem för slakten flera veckor längre fram. Det som vid tidsstudier gav intryck av förvirring och irrationalitet svarade mot en hög grad av rationalitet sett utifrån gården som en gemensam produktionsenhet.

Det integrerade hemmet

Intervjuerna ger heller inget stöd för talet om att kvinnor och män vid denna tid, hade börjat uppvärdera själva hemarbetet

och barnuppfostran i sig. Hemmet framstod som en integrerad del av jordbruket och jordbruket gick först. Därmed inte sagt att det fanns ideal för hur hemmet skulle skötas, men de var inte avskärmande och inåtvända. Det gällde att utåt visa upp att arbetsfolket fick bra mat, att man gjorde regelbundna storstädningar med rotborsten i högsta hugg och att man kunde genomföra större kalas. Små barn passades av den som fanns tillhands, mer sällan enbart av modern. Större barn drev omkring på gården eller i grannskapet, i de fall de inte hjälpte till. Det ingick inte i moderns arbetsuppgifter att genomdriva ett särskilt pedagogiskt program, utan snarare att uppfostra till arbete, en uppfostran som fler vuxna ansvarade för.⁴³

Den rumsliga verklighet som kvinnorna arbetade i såg annorlunda ut än den som lyftes fram som ett problem i tidens utredningar, med sina åtföljande krav på nybyggda mönsterbostäder. Mangårdsbyggnaderna hade visserligen traditionella planlösningar, de var gamla och saknade ofta vatten och avlopp, men uppdaterades kontinuerligt på det estetiska planet. Nya tapeter var och vartannat år, pärlspont och ett årligt fernissande. Bostäderna kunde grovt delas upp i två funktioner där den ena syftade till att härbärgera alla de arbetsmoment som krävdes för att gårdshushållet skulle vidmakthållas fysiskt, och där den andra bestod i att vidmakthålla detta socialt och kulturellt. Den ena funktionen stod för

mat, värme, kläder och sömn, den andra för fest och statusposition i lokalsamhället, men också för minnen tillägnade släkt och familj.⁴⁴ Eva Hamrin, som författade rapporten till Bostadsvaneundersökningen, tog avstånd från en alltför fundamentalistisk funktionalism, som hon menade inte var tillämplig i fråga om jordbrukarbostaden. Hur bostaden disponerades berodde inte på hur man rörde sig i arbetet, utan en önskan att skilja mellan vardag och fest.⁴⁵ Det åvilade gårdens husmor att upprätthålla båda dessa funktioner.

Hamrin fann att trots de rymliga mangårdsbyggnaderna om 4–5 rum så nyttjade man inte alla rum dagligen, vilket också framgår av intervjuerna. Man var trångbodd på vintern men om sommaren spred man ut sig i diverse utrymmen, även utanför mangårdsbyggnaden.⁴⁶ Bostaden som arbetsplats, och då framförallt köket, var öppen ut mot gården. Substantiella delar av vad ett gårdshushåll behövde fanns att hämta utanför mangårdsbyggnaden. Stora hushåll behövde stora förvaringsutrymmen, femtioliters fläskkar kunde inte förvaras i köket. Vedbodas, matbodas, brunnar, isstackar och jordkällare bildade förlängningar av själva mangårdsbyggnaden. Förekomsten av sommarkök, sommarsovplatser, sommarladugårdar, och i delar av Norrland även eldstäder och pannmurar inrymda i ladugården, motiverades av krav på hygien och av att hålla mikrotrycket nere, inte minst viktigt i samband

med mjölkhanteringen.⁴⁷ När utredningarna talade om ohygieniska bostäder och irrationellt arbete fanns i praktiken andra metoder att upprätthålla både renlighet och effektivitet.

Modernisera jordbrukarfamiljen!

Därmed inte sagt att jordbrukets kvinnor saknade problem. Av intervjuerna framgår att det främsta problemet var husturs och döttrars ekonomiska underordning. Gifta kvinnor kontrollerade inte avkastningen av sitt eget arbete, annat än de små slantar som äggförsäljningen gav. De saknade oftast insyn i gårdens ekonomi, liksom möjlighet att påverka investeringar och produktionsomläggningar. Dött-rarna visste att deras jordbruksarbete sällan resulterade i ett eget övertagande av gården.⁴⁸ Sådana förhållanden berördes inte av utredningarna och dessa kvinnor gavs heller aldrig möjlighet att själva formulera och framföra sina åsikter. Problembeskrivningarna producerades av män, och av män från helt andra sociala grupper.

Syftet med utredningarna och den samlade politiska diskursen var att åstadkomma en förändring av det agrara samhället i riktning mot en ökad modernisering. Frågan är dock varför man samtidigt reproducerade en så skev bild av kvinnors arbete. Svaret tror jag får sökas dels i moderniseringens allmänna idé-

innehåll, dels i det faktum att moderniseringsdiskursen förankrades i äldre patriarkala tankegångar om kvinnors ekonomiska underordning.

Moderniteten kan ses som en strävan efter behärskning, en frigörelse från nödvändigheten, från beroendet, från ofriheten.⁴⁹ Samhällen satta under stark moderniseringideologi tenderar att försöka bryta familjens kontinuitet som den enhet där traditionella värderingar förs från en generation till en annan.⁵⁰ I tankarna om de reformerade jordbruket fanns underförstått ett önskemål att bryta sönder beroendet av befintliga agrara strukturer. Skulle kvinnor kunna svara upp mot sin nya roll som hemmafru i det reformerade jordbruket måste de befrias från den gamla familjen och de komplicerade hushållen. För att kunna starta på nytt måste man bort från de utökade familjeformerna med sitt envisa sätt att tränga ihop sig där det var varmt, där gamlingar delade säng med barnbarnet, bort från kvinnor som klev omkring på gödselstäder, bort från ungar som skolkade från skolan under skörden. Allt sådant som framstod som okontrollerbart, osunt och oförnuftigt. Därför denna klyfta mellan jordbruksutredningarnas familjesyn och den verklighet som exempelvis bostads-vaneundersökningen fann, liksom den som intervjuer och kyrkböcker förmedlar. Det tänkta objektet för jordbrukspolitiken representerades av en ung liten familj, frikopplad från den gamla tidens beroende

av social och kulturell kontext. Fri att utveckla det nya familj jordbruket.

Arbete – makt – pengar

Det nya familj jordbruket var uttänkt av män för män och utredningarna framställde det bärkraftiga lönsamma jordbruket som de unga männens företag.⁵¹ Det helt igenom manligt opererade jordbruket saknade dock verklighetsförankring. Jordbrukets kvinnor besatt erfarenhet och kompetenser inom en rad centrala arbeten i jordbruket. Erfarenheter som män rentav saknade. Kvinnorna hade sedan århundraden sysselsatt sig med nötkreatur och småboskap, i många fall var djuren i äldre tid en del av deras hemgift. I kvinnornas arbete ingick också att förädla mjölk till smör och ost, slaktkroppar till mat, och ull till textilier. De deltog också regelbundet i allt åkerarbete.

Jag menar att här finns förklaringen till den lätt surrealistiska känsla som in finner sig när man läser tidens utredningar och propositioner. Retoriken bottnade i insikten att inget jordbruk vid denna tid klarade sig utan kvinnliga insatser i produktionen, samtidigt som man i modernitetens namn ville bli kvitt detta beroende. Här fanns utgångspunkten för den förminskningsprocess som de politiska texterna ger uttryck för. Kvinnorna arbetade irrationellt, deras arbetsinsatser var mindervärdiga och sekunda. Giftna kvin-

nors jordbruksarbete ledde till att de försummade sina barn, ja rentav till att de försummade sina biologiska förpliktelser i familjebildningen.

Det vi kallar modernitet framstår säl lan som ett entydigt fenomen. Påfallande ofta slår det moderna följe med mer traditionella diskurser. Idéhistorikern Sven-Eric Liedman betecknar seglivade, tröga idéer och tankesystem som frusna ideologier.⁵² Möjligen är den patriarkala ordningen exempel på en sådan frusen ideologi – seg och svår. Tankarna om det moderniserade jordbruket följdes åt av en stark förväntan om en ökad kommersialisering, om ökat företagstänkande och en förhoppningens väg bort från småbrukets subsistensstillvaro. I tiden befinner vi oss endast mellan tio och tjugo år efter beslutet om att göra kvinnor myndiga. Fortfarande kvardröjde dock inställningen att män var kvinnors ekonomiska förmyndare.⁵³ Med några få och tveksamma undantag fanns inget i utredningarna som syftade till att stärka kvinnors ekonomiska frigörelse. Tvärtom kan man tolka hela diskursen om det problematiska kvinnoarbetet som en strävan att få bort kvinnor från det framtida moderna jordbruket och framtida ekonomiska vinster. För visst skulle en ladugårdsarbetande jordbrukarhustru kunnat hävda att hon genom sitt nedlagda arbete hade rätt till halva vinsten av det moderniserade jordbruket. Men för att uttrycka det på Befolkningskommissionens vis: "en prak-

tisk omöjlighet” – eller uttryckt på gårdsnivå: hur skulle det ha sett ut! Bättre då att försöka tala dem in till hem och barn, till det som inte räknades som egentligt arbete och där inga krav på ekonomisk delaktighet kunde resas. Hjälpa till i lagården och på gårdet kunde de väl göra ändå.

Noter

- 1 Artikeln har tidigare i annan version publicerats i Houltz et al, (red) 2008. *Arbete på gård. I tankens mönster och kroppens miljöer*. Acta Universitatis Uppsaliensis. Uppsala Studies in Economic History, 86
- 2 SOU 1938:15.
- 3 SOU 1938:15. bil. A s 6–7.
- 4 Allt från de stora jordbruksutredningarna till mer perifera förslag om andelsladugårdar eller om hur arealen stödskog skog skulle beräknas. Ledamöterna i de olika utredningarna bestod av parlamentariker, experter och tjänstemän ur statsförvaltningen. Dominansen av män var total.
- 5 Jfr Hirdman, 1998. Hirdman visar på vikten att söka efter kvinnor eller genus i politiska texter som i förstone framstår som könsneutrala men vilka visar sig fyllda med maskulinum.
- 6 Materialet här rör sig om politiskt tillsatta utredningar, propositioner och riksdagsprotokoll. För en utförligare diskussion om detta se Flygare, 2005; Se även Flygare, 2008.
- 7 N. Wohlin var politiker och statistiker och tidigare sekreterare i den stora Emigrationsutredningen 1907–1910.
- 8 I kommissionens betänkande finns dock en tabell där minskningen av antalet kvinnor i den direkta jordbrukarbefolkningen (anställda kvinnor samt kvinnor gifta med jordbrukare och lantarbetare) uppgår till dryga 14 procent mellan åren 1910 och 1930. Männerna i den direkta jordbruksbefolkningen minskade med ca 8 %. SOU 1938:15. tab. 33 s. 64. Se även Morell, 2001. s. 81ff.
- 9 SOU 1938:15. bil. A s. 47.
- 10 SOU 1938:15 bil. A s. 10.
- 11 SOU 1938:15 bil. A s. 50.
- 12 SOU 1938:15 s. 135.
- 13 SOU 1938:15 s. 203.
- 14 SOU 1938:15 s. 146–147.
- 15 SOU 1938:15. s. 197.
- 16 SOU 1938:15 s. 195.
- 17 SOU 1938: 34.
- 18 Merparten av lånemedlen hade gått till friköpande av torp, nybildningen eller kolonisationen var med undantag för de nordligaste länen tämligen begränsad.
- 19 Förf. till rapporten var dir. för Statens jordnämnd N. Collin.
- 20 SOU 1938: 34. bil. H s. 673.
- 21 SOU 1938: 34. bil. H s. 673–681.
- 22 SOU 1938: 34. s. 189.
- 23 SOU 1938: 34. s. 156–158, 136.
- 24 SOU 1938: 34. s. 162–173.
- 25 SOU 1939:6.
- 26 SOU 1939:6 s. 12.
- 27 Undersökningarna genomfördes på gårdar i Luleåbygden, Gävleborgs län, runt Uppsala, i Bohuslän och södra Götaland.

- 28 Riksarkivet, Kommittéarkivet: YK 592.
- 29 SOU: 1939:6 s. 13.
- 30 SOU 1939: 6 s. 14.
- 31 SOU 1939:6. s. 49–71. För att utbilda dessa författade utredningen en särskild läroplan för byggnadslinjen vid Lantbrukshögskolan.
- 32 SOU 1939:6. s. 71ff. Jfr Hirdman, 2000 (1989).
- 33 Se Flygare, 1999; Flygare & Isacson, 2003.
- 34 Hamrin, 1954.
- 35 Församlingsböcker Altuna AII.3; Frösthult AII:4; Härnevi AII:4; Simtuna AII:4a,4b; Torstuna AIIa:2 AII:3 Österunda AIIa:2.
- 36 Jfr Isacson, 1994 och 2007.
- 37 Flygare, 1999. s. 60–76.
- 38 Hamrin, 1954.
- 39 Bortsett från södra Götaland där familjerna i medeltal hade 4,6 medlemmar, så rymde de från dryga 6 till 7,3 medlemmar. Medan antalet barn var ungefär lika stort på de undersökta gårdarna så drog antalet vuxna upp familjestorleken från Uppsalatrakten och norrut där de utgjorde mellan tre till dryga fyra per hushåll. SOU 1939:6. bil. 1 s. 95. Se även Riksarkivet. Kommittéarkivet: YK 592.
- 40 Hamrin, 1954. s. 117.
- 41 Intervjuer: F 23; F 25; G 3/16
- 42 Att det fanns arbeten som kvinnor utförde, vilka aldrig en man kunde tänka sig att ta del i är en annan historia. Den genusmodell som de kvalitativa källorna uttrycker för svarar mot en hierakisk syn på relationen män – kvinnor som Hirdman betecknar A-a. Den genusmodell däremot som utredningarna talade för, svarar mot totala A – B där könen ses som varandras totala motsatser. Hirdman, 2004 (2001)) s. 19–46; Jfr Laqueur, 1994.
- 43 Flygare, 1999. s. 93 f.
- 44 Flygare, 1999. s. 93, 105–107, 122–123.
- 45 Hamrin, 1954. s. 7.
- 46 Flygare, 1999. s. 86–89. Hamrin visar att hela 29 % av de undersökta hushållsmedlemmarna vid 1900-talets mitt saknade egen säng och sov tillsammans med ytterligare en person i en bädd som var högst 90 cm bred. Hamrin, 1954 s. 24 f.
- 47 Flygare, 1999; Flygare, & Isacson, 2003. Jfr Raihle, 1995.
- 48 Flygare, 1999. s. 347 ff.
- 49 Bauman, 1992. s.170.
- 50 Turner, 1970. s. 223; Beauvoir, 2002. s. 156–160. Jfr Ambjörnsson, 2004. Se även Hirdman, 2000. s. 25–61.
- 51 Att den kvinnliga arbetskraften exkluderas var inte något unikt för den svenska jordbrukspolitiken. Se t. ex. De Haan, 1993.
- 52 Liedman, 1997.
- 53 Jfr. Niskanen, 2001.

Litteratur

Otryckta källor

- Författarens intervjuer: Grästorps, Västergötland, Fjärdhundra Uppland.
- Församlingsböcker i Fjärdhundra församlingsarkiv. Altuna AII.3; Frösthult AII:4; Härnevi AII:4; Simtuna AII:4a,4b; Torstuna AIIa:2 AII:3 Österunda AIIa:2.

Nordiska museets arkiv. KU:

Bondeminnesprojektet. 12509; 12589;
12536; 12618; 12663; 12665; 12804; 12809;
12830; 12851.

Riksarkivet. Kommittéarkivet: YK 592.

Tryckta källor

Ambjörnsson, Ronny. *Fantasin till makten.*

Utopiska idéer i västerlandet under 500 år.
(Stockholm: Ordfront, 2004).

Bauman, Zygmunt. *Döden och odödligheten i
det moderna samhället.* (Göteborg: Daidalos,
1992).

Beauvoir, Simone. *Det andra könet.*
(Stockholm: Norstedts, 2002).

De Haan, Henk. "Images of family farming in
the Netherlands." *Sociologia Ruralis* Vol.
XXXIII. 1993.

Flygare, Iréne. A. "Parliamentary discourses.
Gender and agriculture in the Swedish
debate in the 1940s and 1960s." *Gender
Regimes, Citizen Participation and Rural
Restructuring.* Eds. I. Asztalos Morell, B.
Bock. (Amsterdam, Boston: Elsevier, 2008).

Flygare, Iréne A. *Familjen, landskapet och ratio-
naliseringen. motiv och begrepp i svensk jord-
brukspolitik.* Manus. (Uppsala: SLU,
Institutionen för ekonomi 2005).

Flygare, Iréne. A. 1999. *Generation och kontinu-
itet. Familj jordbruket i två svenska slättbygder
under 1900-talet.* (Uppsala: Acta universitatis
agriculturae Sueciae Agraria 153, 1999).

Flygare, Iréne. A. & Isacson, Maths. "Jordbruket
i välfärdssamhället. 1945–2000" *Det svenska
jordbrukets historia.* Band 5. (Stockholm:
Natur och Kultur, 2003).

Hamrin, Eva. *Bostadsvanor och möblering.
Statens forskningsanstalt för
Lantmannabyggnader. Meddelande nr 32.*
(Lund: 1954).

Hirdman, Yvonne. *Genus, Om det stabila för-
änderliga former.* (Malmö: Liber, 2004
(2001)).

Hirdman, Yvonne. *Att lägga livet till rätta.
Studier i svensk folkhemspolitik.* (Stockholm:
Carlssons, 2000. (1989)).

Hirdman, Yvonne. *Med kluven tunga. LO och
gensuordningen.* (Stockholm: Atlas, 1998).

Isacson, Maths. *Industrisamhället Sverige.
Arbete, ideal och kulturarv.* (Stockholm:
Studentlitteratur, 2007).

Isacson, Maths. *Vardagens ekonomi. Arbete och
försörjning i en mellansvensk kommun under
1900-talet.* (Stockholm: Gidlunds, 1994).

Laqueur, Thomas. *Om könnens uppkomst. Hur
kroppen blev kvinnlig och manlig.* Stockholm:
Brutus Östlings förlag Symposion, 1994).

Liedman, Sven-Eric. *I skuggan av framtiden.
Modernitetens idéhistoria.* (Stockholm: Alb.
Bonniers förlag, 1997).

Morell, Mats. "Jordbruket i industrisamhället.
1870–1945". *Det svenska jordbrukets historia.*
Band 4. (Stockholm: Natur och Kultur,
2001).

Niskanen, Kirsti. "Husbondeväldets röst.
Äktenskap, egendom och kön under första
delen av 1900-talet." *Kvinnor och jord.
Arbete och ägande från medeltid till nutid.*
Red. B. Liljewall, K. Niskanen, M.
Sjöberg. (Stockholm: Nordiska museet,
2001).

- Raihle, Jan. Fähuset före landsbygdsmejerierna. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. 29. (1995).
- SOU 1938: 15 *Betänkande angående "landsbyggens avfolkning" avgivet av befolkningskommissionen*. (Stockholm)
- SOU 1938: 34. Den statliga egnahemsverksamheten. *Betänkande med förslag avgivet den 20 oktober 1938 av 1936 års Egnahemsutredning*. (Stockholm).
- SOU 1939: 6. Underlättandet av kvinnors arbete i de mindre lanthemmen. *Betänkande med förslag avgivet den 25 febr. 1939 av 1937 års utredning angående det mindre jordbrukets arbetsförhållanden*. (Stockholm).
- Turner, Ralph. H. *Family Interaction*. (New York, London: John Wiley & sons, inc., 1970).

Irène A. Flygare är docent i agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet och forskningschef vid Upplandsmuseet.